

East African Journal of Swahili Studies

ejss.eanso.org

Volume 7, Issue 1, 2024

Print ISSN: 2707-3467 | Online ISSN: 2707-3475

Title DOI: <https://doi.org/10.37284/2707-3475>

EAST AFRICAN
NATURE &
SCIENCE
ORGANIZATION

Original Article

Hongera Ni Ungonočoro; Ifikiriwe Tena Maana Yake Kenye Makamusi Ya Kileo

Mohamed Karama^{1*}

¹ Chuo Kikuu cha Kabianga, S. L. P. 2030 – 20200, Kericho, Kenya.

* ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2341-9966>; Barua pepe ya mawasiliano: mkarama@kabianga.ac.ke

DOI ya Nakala: <https://doi.org/10.37284/jammk.7.1.2258>

Tarehe ya Uchapishaji: **IKISIRI**

01 Oktoba 2024 Mabadiliko ya kisemantiki ni haliya isiyopingika katika ukuwaji wa luğa yoyote ulimwenguni. Pahala pamoja ambapo maneno huhifad'iwa ka matumiyaji ya sasa na ya vizazi vijavo ni makamusini. Makamusi hukusanya maana za mingi ya maneno yanayotumika katika jamii na kamo mabadiliko ya kisemantiki hujitokeza. Makala haya yamelenga kuṭat'mini maana ya neno “hongera” kenye makamusi ya kiSwahili ya awali na ya kileo mintarafu ya uṭamaduni wa waSwahili, wekahazina wa luğa ya kiSwahili. Maḍumuni ya uṭafiti wetu yalikuwa kučanganuwa maana ya neno hongera kama msamiyati kenye makamusi; kučunguza maana ya neno hongera katika mila za waSwahili; na kuṭat'mini uwafiki wa matumiyaji mapana ya neno hongera katika jamii leo. Nad'ariya ya Usemezano, iliyoongoza uṭafiti huu, inafafanua kuwa maana haswa ya neno hupatikana ka kangaliya vigezo va usuli, mapisi, mukṭad'a, sajili, uṭamaduni, ainaṭi za luğa zilizomo kenye lugha hiyo; la sivo, tuṭapata maana ya kijuujuu au ya kikamusi. Data yetu tuliikusanya ka kuwauliza, kupitiya mahojiano yasomuunro, wasailiwa 5 wa marika zetu (wa miyaka 55 kenra chini) na piya wazee 5 (wa miyaka 70 na zaidi) kuhusu usuli, mukṭad'a wa matumiyaji, na mafafanuzi ya kiṭamaduni juu ya neno hilo “hongera”. Aid'an maandiko ya wataalamu na makamusi yenye tika piya yalipitiwa na kučanganuliwa ili kutupa data ya neno “hongera”; kupunguza mlemeyo wowote wa wahijowa; na piya kuhakikiša mayelezo ya wasailiwa. Uṭafiti wetu uliṭibitiša kuwa hongera latumika ka maana ya “ku-pongeza” tu kenye makamusi tajika ya kiSwahili sanifu ya kileo, ka mfano, *Kamusi Kuu ya Kiswahili* (2016). Awali, katika makamusi asasi ya Krapf (1882) na Sacleux (1891/1939), maana ya hongera imeṭubuṭu kumaaniša awamu katika šerehe ya ṭohara au ni kufaraji ka mikasa iliyompata mthu. Aid'an, maṭokeyo yetu yaligunruwa kuwa “hongera” ni neno limaanišalo “p^hole” katika kiSwahili Asiliya (lahaja za pani Afrika Mašariki) lakini maana hii imevunjwa na maana ya kiṭamaduni ka sababu ni awamu katika šerehe ya ṭohara, piya ni awamu katika šerehe ya harusi ya kiSwahili haswahaswa wakati wa banaharusi kingiya nrani kuwonana na biharusi kimwili. Kimila ya waSwahili neno hili ni miko wa daraja ya juu—lahusu ngono—hivo hwanika ungonočoro linapotumika pasipo. Lengo la uṭafiti huu ni kušauri ifikiriwe tena maana ya neno hongera katika makamusi ya

kileo. Utafiti huu una natija ka wanaleksikografiya kufanya utafiti zaidi wanapotengeza makamusi. Piya utawafaa wanaidara ya utamaduni katika mamlaka kujuwa asili na mila za watumiyaji wa luğa hii ya kiSwahili na nyenginezo nçini.

APA CITATION

Karama, M. (2024). Hongera Ni Ungonoçoro; Ifikiriwe Tena Maana Yake Kenye Makamusi Ya Kileo. *East African Journal of Swahili Studies*, 7(1), 416-428. <https://doi.org/10.37284/jammk.7.1.2258>.

CHICAGO CITATION

Karama, Mohamed. 2024. "Hongera Ni Ungonoçoro; Ifikiriwe Tena Maana Yake Kenye Makamusi Ya Kileo". *East African Journal of Swahili Studies* 7 (1), 416-428. <https://doi.org/10.37284/jammk.7.1.2258>

HARVARD CITATION

Karama, M. (2024) "Hongera Ni Ungonoçoro; Ifikiriwe Tena Maana Yake Kenye Makamusi Ya Kileo", *East African Journal of Swahili Studies*, 7(1), pp. 416-428. doi: 10.37284/jammk.7.1.2258

IEEE CITATION

M.. Karama "Hongera Ni Ungonoçoro; Ifikiriwe Tena Maana Yake Kenye Makamusi Ya Kileo", *EAJSS*, vol. 7, no. 1, pp. 416-428, Oct. 2024.

MLA CITATION

Karama, Mohamed. "Hongera Ni Ungonoçoro; Ifikiriwe Tena Maana Yake Kenye Makamusi Ya Kileo". *East African Journal of Swahili Studies*, Vol. 7, no. 1, Oct. 2024, pp. 416-428, doi:10.37284/jammk.7.1.2258.

UTANGULIZI

Ṭahad'ari: Makala haya yanaomba samahani kutokana na luğa nzitho na ya wazi isotumiya taşfida wakaṭi wa mayelezo na mafafanuzi yake kuhusiyana na ungonoçoro au ungonografiya.

Katika maka 2011 au karibu na hapo, wanabodi wa Research Institute of Swahili Studies of Eastern Africa (RISSEA), idara katika Makumbuşo ya Kenya, nami ni mtafiti katika taasisi hiyo, walituteembeleya na kutuşajiişka katika tuyafanyayo ka faida ya elimu na jamii. Awali, alisimama profesa mmoja akatupa "hongera", ka kuliṭaja neno hilo, ka kazi nzuri ṭifanyayo. Profesa T.S.Y Sengo, Mungu atuwekee mzee wetu, manabodi vilevile, aliposimama yeye kanza alimsahihişka na kumkemeya profesa huyu ka kutumiya neno "hongera" ka maana ya kutupa pongezi. Wakati huwo mimi na wenzangu, vijitafiti, hatokusubutu haṭa kumuuliza mzee ka nini lisitumike neno hilo ka maana ya pongezi. Fikira zetu zikapiga yaonekana kuna maana ya baṭini ambayo hatijuwi na hatukuuliza lakini nripo utafiti wetu ulipoanziya kuṭaka kujuwa.

Tufululize haṭi maka huu, 2024, taşoma ṭarasani *Mhanga Nafsi Yangu* (2015) kiliçoaṇṭika ni Said Ahmed Mohamed (SAM), Mungu piya atuwekee mzee wetu, Mp^hemba (ka kukisema kiP^hemba

kikawo) kulingana na utangulizi wa Profesa K.W Wamitila katika *Jicho la Ndani* (SAM, 2002, uk. xiii), na taṭuta maana taṭaufi ya neno "hongera". Kama tuṭakavokuja kubainişka baadaṭe katika makala haya, tulipokisoma kifungu hiço ka makini nripo iliponifunukiya mimi ka nini Profesa Sengo ali(m)kataza utumiyaji ya neno "hongera" ka maana ya "pongezi" kenye kikao hiço RISSEA. Tuṭanukuu kifungu hiço ka ukamilifu ili muṭtaṭaṭa uweleweke vizuri. Katika *Mhanga Nafsi Yangu* ukurasa 149-150 çapa ya 2015 taṇukuu:

Tukija katika upande wa arusi yenyewe, jambo nililonifanya niichangamkie arusi yenyewe ya uongo na ukweli, nilikumbushika arusi ya Motoni [uSwahilini] – arusi za ndovu kumla mwanawe. Zingeanza kuchumbia kwa vuguvugu la ndani kwa ndani na kulishia. Zikafuata posa kupitia mshenga. Kisha utafiti wa kina juu ya mwelekeo wa mposaji na anayeposwa. Halafu kutajwa mahari kwa kushangiria. Baadaṭe kulipwa mahari kwa vigelegele na hoihoi. Tena kuna kualika arusi pande mbili, kuukeni na kuumeni – jambo linalotaka makini ya kutomsahau na kumwacha mtu wa karibu na wa mbali. Kisha hekaheka za kununua: nguo na mapambo ya bibi na bwana arusi, samani na vifaa vya nyumba yao, vinywaji na vyakula mbalimbali kwa sherehe. Tena kuna shinda [ushinzi] inayohusu wanawake kusaidiana

kwa mapishi. Tena kuna akdi [mikaha] msikitini au nyumbani. *Kisha kuibia au kuingia ndani kimyakimya au kwa watu wote kujua. Kisha kuna sherehe ya arusi kujibu, bi arusi anapohongera* (mlazo ni msisitizo wetu). Mradi arusi huwa mzigo mkubwa kwa wanaoaa na wanaoolewa, na kwa kweli hakuna anayeikabili arusi hii peke yake kwa hali na mali.... Kubwa zaidi ni kwamba arusi lazima ichangamke ama kwa maulidi au kwa ngoma kutegemea itikadi za watu kidini na kimila....

Makala haya yataelezeya asili ya neno “hongera” kupitiya makamusi tajika ya sasa na kale ya kiSwahili. Makala haya hayaangaziya mabadiliko ya kidikroniya katika matumiyaji ya neno hili bali yataakisi zama za matumiyaji yake mintarafu ya watumiyaji wake wa kiSwahili Asiliya (SA) na kiSwahili Sanifu (SS) kama inavowasiliwa katika makamusi ya SS. Ka kutumiya makamusi ni ka uwaminifu kuwa ni marejelezi tika yaliyohifadhi maneno mengi ya luğa. Dana ‘kileo’ na ‘kisasa’ zitatumika ka mpişano ka maana ya wakati huu wa karne ya İşirini na Moja. Makala haya yatapendekeza kamba kuyapanuwa maana ya maneno ni katika sifa mojawapo za mabadiliko yanayokumba luğa zozothe ulimenguni lakini tahad’ari zicukuliwe na wanaleksikografiya wanapotengeza makamusi. Ka mintarafu ya makala haya neno “hongera” lina asili tafauti na linavoelezwa makamusini leo na utumiyaji wake unaanika ucafufu ka sababu ya utafiti wa kina na mpana haukufanyiwa watumiyaji asiliya wa luğa hii ya kiSwahili. Mategemezi yetu yataegemea Nad’ariya ya Usemezano ya Mikhail Bakhtin (1981) inayoşikiliya kuwa maana ya maneno haiyangaliliwi makamusini tu ka sababu luğa imo katika masemezano na jumuiya nzima ya mukta’da wa utumiyaji wake. Kuna vigezo va kihistoriya, kiusuli, kiutamaduni, kimukta’da, ainaşi za luğa, na haşa niya ya msemaji, hivo, kupata maana halisi lazima maana katika luğa iyangaliwe kupitiya vigezo hivi na venginevo ili kupatikane maana *haswa* ya neno. Fasiri ya ungoñooro au ungonografiya katika makala haya ni hali ya msisimko unawoşokana na matumiyaji

ya luğa au išara na alama zinazopelekeya kufikiri vitenro va ngono.

MBINU ZA UŞAFIŞI

Kama tulivoşahad’arişa kimbele kuhusu maud’uwi ya makala haya yanayohusu ungonoro au ungonografiya basi na mbinu za utafiti wake zina haja ya kuzipa ufafanuzi. Makala haya yata’ibitişa huko mbele kuwa hongera ni neno miko ka waSwahili basi upokezi wa mşafiti ka wasailiwa ulikuwa na vizingiti si haba. Kanza, kuşopata nafasi ya kumuhoşi Profesa T.S.Y Sengo kuşokana na masafa ya kumfikiya na upeyo wa utafiti wetu, tumetumiya kidahizo kama uşahidi hafifu lakini wenye mazingatiwa ili kutupa mşawaşa wa kufanya utafiti wa kina. Pili, wasailiwa wanawake 3 kati ya 5 tulowaomba kuhoşiwa walikataa kuulizwa kuhusu masiyala ya kingono. Ka sababu aulizaye ni manamume tena ajinabi halafu ataka kujuwa mambo ambayo, kiwawo, ni ya siri k’huu na ya “kukosa adabu” na hili laşangiya tarakibu yetu kamba maneno miko hayazungumzwi ni yoyothe popothe. Tatizo hili tulilitatuwa ka kumpata mthu-mzima tena manamke—mama mSwahili na wa SA—wa miyaka zaidi ya 70 na ni malimu mşegemewa wa wasiřana kuhusu mambo ya uwanauke katika jamii yake. Menyewe hujiita mthu-mzima na wala si kungwi au somo kama aithavo kengineko. Kuşokana na msailiwa kumfahamu mşafiti na kumapiya kuwa ni ka sababu ya elimu na haşofanya hiyana ya kupotosha, nriyo alikubali kumfunza kit’hu mşafiti katika maswali alouliza. Data tulokusanya ka msailiwa huyu (mthu-mzima) imetoşeleza lengo la utafiti wetu ka kuwa aliyetufanuliya masiyala haya ni meledi na asemalo lina tika. Pili, data ya kimsingi tuliikusanya ka mahojiano na wasailiwa ka maswali yasomuunro kuhusu neno hongera na piya mafafanuzi yake ya kiutamaduni. Data tulopata ka wasailiwa wanaume na wanawake wa miyaka ya 55 kenra řini ilikuwa na taşwişi ka mşanganano wa majibu—hakuna kauli moja katika majibu. Nriposana tukaamuwa kitiya nguvu ka kutalii maandiko yaliyoko. Data ya kiupili tuliikusanya ka kupitiya maandiko ya waşalamu walofanya utafiti kenye maud’uwi haya na ilituşaidiya kuşanganuwa maana zawo za

neni hongera tukiwa na uwaminifu kamba mlemeyo wa wasailiwa utapunguwa, uhakikišaji wa tuloyapata nyanjani yanafungamana, na mjadala wetu kuhusu neno hili una mašiko.

MAŦOKEYO

Hongera litumikavo kisasa

Katika upekuzi tuloufanya wakati wa utafiti wa makala haya, tulitizama moja ka moja kenye makamusi ka sababu nriyo marejelezi ya upesi na aminifu. *Kamusi Kuu ya Kiswahili* (2016) (KKK) imefafanuwa hivi:

- **Hongera!** (kihisishi) tamko linalotumika wakati wa kumpa mtu pongezi baada ya kupata mafanikio fulani; heko.
- **Hongera** (nomino) neno la pongezi kwa kujikwamua kutoka kwa hali ngumu aghalabu ya kiuchumi na kupata mafanikio.

Mayelezo yote mawili yanayegemeya maana mamoya kamba “hongera” ni “ku-pongeza” mtu ka hali ya mafanikiyo aliyoyapata. Ni kihisishi ka sababu linatowa hisi zilizomo nrani ya msemaji. Ni muhimu tujuwe kamba katika makamusi ya kileo (2010 na kenreleya) hongera limekuwa kidahizo kamili au tuseme ni neno kamili lenye kujisimamiya bila ya kutokana na neno jengine. Kulingana na tafsihi hii hongera ni kupongeza na hutumika, si ka mawanda ya kufaulu kiuchumi tu, bali hata kufaulu kengineko kama mitihanini, maširanoni, mavunoni na kadhalika.

Aidhan, tuliwauliza maswahibu marika zetu kuhusu maana ya neno hili “hongera” ili kaminiša kuwa nrivo haswa matumiyaji kileo. Kama huyo profesa kenye kidahizo ka RISSEA, maswahibu zetu nawo walijibu hivohivo kuwa hongera linamaaniša “kumpongeza mtu”. Nasi tulikuwa na fikira hizohizo kama maswahibu zetu kabla ya tukiyo la RISSEA na kauli ya Profesa Sengo. Yaonekana fikira za maswahibu zetu, na mimi awali, ziliyatiriwa ni mafafanuzi ya makamusi ya kileo na piya mazoweya ya kutumika hivo katika miji ya ketu huku uSwahilini hivi sasa kutokana na kufunzwa hivo, pengine mašuleni. Tutakuja keleza baadaye, sivo kama watu wazima

waliyotuzidi kiumri, kina maprofa Sengo na Khamis (SAM) na Bi Maryam Muhammad “Nyanya Mkali” (kenreleya tutamita ka lakabu yake aipendayo menyewe msailiwa wetu) wanavolitumiya neno hilo. Wazee hawa tunawowajeleza hapa wana umri zaidi ya miyaka 70.

Hongera litumikavo awali

Upekuzi wetu ulitupeleka kenye makamusi ya kadimu tulopata kuyaangaliya: la L. Krapf (1882) na la C. Sacleux (1891/1939). Namnukuu Krapf kuhusu ufafanuzi wa hongera:

- **Hongera** (kitenzi) to wash the circumcised part in the sea [kua sehemu iliyotahiriwa baharini (TY)]. Watoto kwa siku ya sabaa tangu wametahiriwa waenenda pwani kuosha vidonda maji ya bahari. This is called ku-hongera [Hii yaita kuhongera (TY)]. Watoto waliotahiriwa leo wamekwenda hongera or [au] kuosha maji ya bahari. On the sixth day the wound is wrapped up in a piece of cotton soaked in oil, to prevent the urine affecting the wound [Katika siku ya sita lile jaraha (la kutahiriwa) hufungwa na kitambaa ka pamba kilorowešwa kenye mafuta ili kukinga mkojo usiduru kidonra (TY)].

Sacleux naye anafafanua hongera ka maana mbili:

- a) Hongea, hongera, hongela ni maneno [paradimu] yanayotokana na neno la asili kwenye kidahizo “honga” (kitenzi) ambalo lilikopwa kutoka kiNyamwezi na kuingiya kiMrima [moja ya lahaja za SA kusini] kwa maana ya ada ya ruhusa ya kupita nchi fulani. Piya humaanisha kupata fadhila kutoka kwa mtu kwa kumpa kitu ili akupendelee kukipata kitu hicho.
- b) Anaenreleya kufafanuwa kuwa: hongera (kihisishi) ni neno aambiwalo mtu baada ya kuokoka na maafa fulani kwa mfano: kujifungua salama, kutahiriwa salama, kupona kutokana na ugonjwa, au kutoka safari.

- Hongerani! Kwa kiGunya (wenyewe hawapeñdi kita hivo) humaaniša Shime!

Madan (1903, uk. 101) kenye kamusi lake analiweka neno hongera/hongela/hongea kama paradimu za “honga” (kitenzi) yenye maana ya kupata kithu kwa mapenđeleo. Walakini yeye piya analitaja hili la kamba hongera/hongela ni awamu katika uponaji baada ya kuṭahiri. Anayezeza piya ni tamko aambiwalo mthu kiṭamaṭali ka mapongezi akisalimika na mikasa au akiṭoka safari, kujifunguwa salama. Lakini miṣoni akaweka ṭanbihi kuhusu maana za maneno hayo kamba, “hayatumiki sana Zanzibar aḡalabu ni matumiyaji na fikira za kuṭoka Bara [Ṭanganyika] na kamba turejeele *“For bribing: rushwa, mlungula, kijiri, upenyezi and for congratulations: salimu, pukusa, -pa mkono, tunza, fichua.”*

Kuṭokana na mafafanuzi ya makamusi hayo tulotaja tunakuta kamba awali “hongera”:

- Ni mnyumbuliko wa kitenzi “honga” lililokoṭa kuṭoka luḡa nyengine ya kiBantu (kiNyamwezi) lenye maana ya ‘ruṣwa’. Neno la asili la “hongo” katika SA ni “Chichiri” (Sacleux; Maḡan; Taylor, uk. 113; na TUKI).
- Ikapelekeya kupatikana hongea, hongela, hongera, hongeza, yaliyopata maana mpya ya kumpa mthu nguvu baada ya mikasa kumfika.
- Piya humaaniša kuṣajiiṣa/kuhimiza kupambana na ṣiḡa iliyoko, ka mfano, katika neno “Ṣime”.
- Ni ṣerehe au ni kitenro ḡa mfanyiko wa kuwaoṣa waliyoṭahiriwa huku uSwahilini wakaṭi wa kupaṣa ṭohara vijana wa kiyume.

Imeḡhirika kamba neno “hongera” maana yake imebaḡilika kenye makamusi ya awali na ya kisasa. Kisarufi, lilikuwa paradimu ya kitenzi na sasa ni nomino na ṭangu awali na sasa ni kihisiṣi. Isipokuwa ṭafauti inakuja katika maana wakaṭi wa matumiyaji. Kisasa latumika ka maana ya “kupongeza” ṭu lakini huko nyuma lilimaaniṣa “p^hole, vumiliya, farijika”. Ṭasema hivi ka sababu matumiyaji ya kihisiṣi ḡenye kumpa mthu mēnye

kufika ni mikasa au maafa huku uSwahilini ni kuṃambiya, P^hole! ima ka ugonjwa (ṭohara piya ni kuuguza kidonra), safari, kazi. Ka mfano, KKK na Sacleux yameezeza “Pole!” (kihisiṣi) kuwa ni: a) tamko linalotolewa kwa mtu aliyepatwa na jambo baya kumliwaza; b) tamko analopewa mtu aliyechoka au anayefanya kazi ngumu, kwa mfano, pole kwa kazi Bwana Hassan. Ka hivo, tukiyangaliya mayezezo ya “hongera” kenye makamusi ya awali (Sacleux na Madan) tuṭaona yamepotoka ka kutumiya “hongera” baḡala ya “pole” kama mafafanuzi yawo yanavolekeza ya misemo ya kinahau halisi inayotumiwa na waSwahili wenyewe wenye kutumiya SA. Makamusi ya KKK na hirimu zawo nayo yalikanganyika katika hilo na kuḡukuliya kuwa ni “kupongeza”. Nasi ṭayauliza makamusi, hivi leo, mthu anapoṭoka au yumo ugonjwani, au safarini, au kazini anapawa pongezi au p^hole?”

Katika makamusi ya awali (Sacleux na Madan) neno “pongezi” ka maana ya kumpa mthu ṭahaniya ka ufanisi katika jambo limo; ka Krapf halimo. Sacleux anaezeza, “Pongezi kiMrima linamaaniṣa tamko analopawa mthu baada ya kuṭoka safari au kujifunguwa salama anaambiwa “Pongezi!” naye anajibu “nimekwisha hongera”, au “nimepona”. Lakini Madan anaṭanbihiṣa kuwa si aḡalabu kutumika Zanzibar, alipokuwako ka siku nyingi. Hili la kutumika uSwahilini ni muhimu sana ka sababu nrilo linaloṭafautiṣa maana ya halisi kupitiya watumiyaji wenye SA na utumiyaji wa mkopo uliyoingizwa katika SA. Biṣop Steere (1919, uk. 172) katika oroḡa yake ya ṭafsiri ya maneno muhimu anaṭafsiri “congratulations” ka “shangilia” na wala si “hongera” au “pongezi” kama tunavofasiri sisi kisiku hizi. Katika kazi hii ya Steere, ambayo ilitegemewa sana miyaka ya usanifiṣaji wa kiSwahili, na haṭa ya W. E. Ṭaylor (1891) neno “hongera” halipatikani kabisa. Mbali ya “ṣangiliya” waSwahili wanalo neno “Hariyo/Horiya!” (Sacleux) au “Howe!” W.E Ṭaylor (1891) katika meṭali ‘Howe ṇḡa mēnye kufuma, wewe una howe gani?’ ambalo hutumika wakaṭi wa ufanisi wa jahazi kuwonekana upeoni au kupata kiwiṇḡo mṭawaliya.

Kuṭokana na mafafanuzi ya neno kama neno, “hongera” na “pongezi” kupitiya maandiko yaliyopo ya zamani zaidi kuhusu SA – ya Krapf, Sacleux, Steere, Maḍan na Taylor tuṭaona kwamba maneno haya ni ya mkopo na d’ana zinazowasiliṣwa kazo uSwahilini zina visawe vake vinayosimamiya d’ana hizo, kama “p^hole” (nriposana akajibu “nimepona”) na “ṣangiliya” mṭawaliya. Ya kamba tangu awali “hongera” haikumaaniṣa “pongezi” (*congratulation*) ka mintarafu ya matumiyaji yake kale na sasa yenye maana ya fariji, tuliza, au liwaza kuṭokana na matukiyo mabaya yaliyompata mthu. Ya kamba “hongera” ni ṣerehe katika ṭohara ya vijana ka mintarafu ya Krapf aliyekaa sana huku Mambasa kuliko na mojawapo ya SA. Hili la kuwa ni ṣerehe nrilo liṭakalotuṣuḡuliṣa katika sehemu ya pili ya kulitatuwa neno “hongera” kulingana na mukṭad’a wa uṭamaḍuni wa waSwahili ambawo hujiyeleza kupitiya luḡa yawo SA.

Hongera kwenye mukṭad’a wa uṭamaḍuni

Bakhtin (1981) ana msimamo kamba luḡa imo katika masemezano baina ya luḡa na luḡa, d’ana na d’ana, luḡa na mazingira inamotumiwa, yaani luḡa haiko pekee bali imo katika jumuiya nzima ya mawasiliyano. Nriposana Bakhtin akaṣikiliya kuwa kipaṣiyo kik^huu katika mawasiliyano si neno bali kauli. Ka sababu, kangaliya maana ya neno kamusini ni kupata maana ya juujuu lakini kupata maana ya halisi hubidi izingatiwe vigezo kama usuli na mapisi ya neno, mukṭad’a wa matumiyaji katika jamii, sajili itumikayo, aina za luḡa zilizomo nrani ya luḡa hiyohiyo moja: kifasihi, kiṭaalamu, kikawaiḍa, na zaidi, niya ya msemaji ikiwa yaweza kakisika. Huu nriyo msingi wa kinad’ariya tunawoutegemeya sisi katika kusema kuwa maana ya “hongera” kenye makamusi ilikuwa haiṭoṣi tukirejeleza matumiyaji katika jamii ya waSwahili na uṭamaḍuni wawo. Telewe waSwahili (wathu) na uSwahili (uṭamaḍuni) upo na warejelewa hivo katika masiyala ya kiluḡa na uṭamaḍuni haṭa katika maandiko ya kisasa yenye kuṣereheṣa SS, mfano KKK linapofafanuwa “harusi” na maana ya ‘harusi kujibu’. Sehemu hii iṭajadili maana ya “hongera” katika mawaṇḍa mawili ambayo

yanaḅangiyana kupa maana halisi kulingana na SA: kiṭamaḍuni na kifasihi. Fasihi ni sanaa ya luḡa inayoḅota mawazo yake kuṭokana na jamii husika. Na uṭamaḍuni, ka uḅaḅe, ni *namna* jamii inavojiyeleza katika miyonroko yake ya kimaiṣa. Luḡa, ikiwamo kama kipengele kimojawapo ḅa uṭamaḍuni, ni “ḍiriṣa” la kuwoneya yaliyomo nrani ya jamii hiyo.

Hongera ni awamu katika ṣerehe

Tunaposoma Mbaabu (1985) tuṭaona kuwa waSwahili walikuwa na uṭamaḍuni wa ṭohara tangu azali na waliyuwenreleza kila msimu wake unapowaḍiya. Ilikuwa ḍaṣuri nzima ya ṭohara ikifanywa katika sehemu (zikiiṭa kumbi) mbali na mjini ili kuhifad’i kunga/siri za mila hiyo. Humo vijana hutuwa unyagoni ka wasiḅana na janroni ka wavulana/waḅ^huvuli. Makungwi manyakanga huwapa vijana hawa mafunzo ya uthu-zima ili waweze kiṣi kama wanavopaswa katika jamii. Wavulana na wasiḅana hufunzwa mengi ya kuṭekeleza majukumu yawo waṭakapokuwa mume na mke nyumbani haṭa waṭakapoonana kimili. Lakini yothe haya hufanywa ka siri k^huu na wanafunzi wothe huliṣwa viyapo va kuṭosema lolot^he kuhusu yaliyosema na kutenrwa humo (Strobel, 1979 uk. 209).

Waḅ^huvuli

Kama tulivokiṣaeleza awali kamba “hongera” ni awamu katika ṣerehe ya ṭohara ka upanre wa wavulana (Krapf, 1882). Ni wakati (siku ya sabaa baḍa ya kuṭahiriwa) wa kupeleka wavulana kuoṣwa ka maji ya bahari viḍonra vawo baḍa ya kukatwa vigozi kenye mb8ro zawo. Haya hufanzwa huko huko msituni, zamani Mgongeni, Kisauni, Mambasa (Nyanya Mkali mazungumzo naye Ng’ombeni, Kale, 01/08/2024). Čini ya usimamizi angalifu, ngariba anawauguza vijana hawa mpaka wanapopowa na kaḅiwa kuṭoka kumbini kama wathu wazima. Hili la kukaṭa kigozi hiḅo ni tenro zit^ho na la kuwogofya sana haṭa huwafanya wavulana wengine wasihud’uriye waḅa kuhiṭari kukaṭa huko janroni; siku hizi wengi hukata kigozi sipitalini (Walibora, 2016). Ama kuhusu wasiḅana waSwahili, hakukuwa na kupaṣa ṭohara kawo bali wawo hupeleka ka

Nyakanga/Kungwi (maneno yaliyokopa kutoka Tanzania Bara), au somo (huku Pani kaskazini) kufunzwa mambo ya uwanauke katika nyumba zawo (Strobel 1979, kur. 196 & 200)

Mahavule

Kama wavulana wa^huvuli, na ka wasiČana/mahavule, “hongera” ni awamu katika šerehe lakini si ya tohara bali katika harusi/arusi. Katika donroo la *Mhanga Nafsi Yangu* tulilonukuu awali, tutaona ni sehemu/awamu ipi ambapo hongera limetumika. SAM anasema hivi:

Tena kuna akdi [mikaha] msikitini au nyumbani. *Kisha kuibia au kuingia ndani kimyakimya au kwa watu wote kujua. Kisha kuna sherehe ya arusi kujibu, bi arusi anapohongera* (mlazo ni msisitizo wetu) (SAM, 2015, uk. 150).

Baada ya SAM kuraŋibiša kimuwala, haŋuwa moja haŋi nyengine ya mfanyiko mzima wa nrowa—tangu kupenda ka mačo haŋi kukutaniša wapenzi wawili rasmi—anafikiya kenye mikaha ambayo ni šerehe ya kufungwa ka nrowa baina ya maharusi msikitini au nyumbani, kiša kingiya nrani yaani banaharusi kukutana na biharusi kimili. Kabla ya awamu ya kingiya nrani kanza kuna šerehe SAM aliġafilika nazo: ya kufunguwa mlango—na kabla yake kufunga mlango—ambapo banaharusi huŋozwa aġa fulani mlangoni haswa na mašemegize mume ambawo “walimlinra” mkewe asiwe akiŋoka nje ila mpaka na wawo; na ya kuŋowa mkono ambapo banaharusi hukaribišwa nrani ka kina biharusi kuja kumamkuwa mkewe na kumpa mkono wa furaha ka wo^he wawili kukubali kuwa mke na mume kišariya na kumpa zawaġi mkononi bila wat^hu kujuwa ni nini aličoza wiġiwa. Maharusi hulišwa vakula vičače huku nrani, na waliyoko nje, marafikize banaharusi, hupawa katika kombe la banaharusi—ča kula kiličoanraliwa mahususi ka waliyoaŋdamana na banaharusi (kutoka maanġiko yangu nyanjani na mazungumzo na Nyanya Mkali 01/08/2024).

Kuhongera na harusi kujibu

Kama ilivo ġasturi uSwahilini, bana hwingiya nyumbani ka kina bibi au yawezekana kingiya nyumbani ka mume kama ilivo kisiku hizi. Wat^hu muhimu katika šuġuli hii ya kingiya nrani ni: mt^hu-mzima (kama alivoŋaka kumita Nyanya Mkali na wala siyo kungwi ka sababu hawaġita hivo huko Mambasa) ambaye nriye aliyemfunza huyu biharusi mambo ya unyumba (Strobel, 1979, uk. 12) na šangazile mume. Wakaŋi wa kingiya nrani ukifika, banaharusi huŋolewa nje kenye čumba ča maharusi akaŋayarišwa čumba čengine ka šuġuli hii muhimu. Bibiharusi naye hujiliwa ni mt^hu-mzima wake na šangazile mume kumuuliza kama “yuko sawa” yaani ni bikira. Jawabu ya bibiharusi ikiwa sawa basi hwelezwa na mt^hu-mzima wake atuliye wala asibabaike; akaye tuli anače yule bana aŋakapokuja “kušika nyumba” afanye kitenro ča kuvunja kizinra ča manamali huyo. KiMambasa na kelekeya kaskazini lile tenro la kumingiliya mkewe ka mara ya kanza hwiŋa “kufanya harusi”. Yumkini piya “harusi”, ka mukŋad’a wa kuhongera, iličukuliwa kutoka wavulana wanapopašwa tohara ambapo kiSwahili hwiŋa “harusi” (Timammy, 2002, uk. 36). Sawiya katika awamu hii bibiharusi piya aŋakata kizinra na mumewe hivo kuwafiki kiŋa harusi. Nahau hii au maana hii ya harusi haikuŋajwa na walimu Mohamed & Mohamed (2002) wala na makamusi ya kileo.

Mt^hu-mzima anamšauri mari wake ajizuwiye astahimili maumivu hayo. Wanaume wanawojiweza “kisawasawa”, čembelečo Nyanya Mkali, huwa ni kazi ya mara moja. Katika šuġuli hii bibiharusi anapata maumivu, ya kisaikolojiya na ya kimili, anapoingiliwa ka mara ya kanza (Ferguson, 2019). Si hayo tu, na watu wanġaa nje wasikiza viliyo vake waongojeya jawabu (W.H Ingrams akinukuliwa ni Strobel, 1979, uk. 12). Akimaliza kumbikiri mkewe basi mume hugonga mlango na huŋolewa kenra kuwoga; na mt^hu-mzima na šangazile banaharusi huwa wa kanza kingiya nrani na kangaliya kisarawaŋġa, kiŋambara čeupe kinačoanrika kenye firaši mahususi ka jukumu la kutonewa ġamu ya kubikiriwa mke (Strobel, 1979, uk.12).

Wakišaona wat^hu wawili hawa hwiŵa ŧangazile mke na nyanyake mke waje waŧuhuŵiye na wawo ŵamu hiyo ya ubikira na hapo harusi imejibu kamba mambo ni mazuri msičana anakuwa mke wa bana.

Furaha ya banaharusi kumpata mkewe bikira yeye huŵowa jazuwa (zawaŵi), ima pete, pesa au zawadi yoyo^{the} itakayomfurahiŧa mkewe kwa kuhifaŵi ubikira wake haŵi siku hiyo. La sivo, harusi haikujibu vizuri, mke anaačika hapohapo ka waSwahili kulingana na Nyanya Mkali. Awamu hii nriyo kuhongera na nrivo alivoniyeleza Nyanya Mkali (mazungumzo naye Ng'ombeni, Kale 01/08/2024) piya yameŵajwa ni Middleton (1996) na kuŵibiŵiŧa maneno ya SAM katika donroo lake tulilonukuu huko nyuma.

Huku nje wakaŵi wa ŧuŵuli ya kufanya harusi au kuŧika nyumba inapoenreleya, wanawake waliyoolewa wanaimba nyimbo ambazo zamŧajiiŧa mari-mke katika kulikabili tukiyo hilo la kubikiriwa. Wanaimba nyimbo maarufu maharusini, lakini čembelečo Krapf (1882, uk. 261), Strobel (1979, uk. 207-8) ŵamma na Nyanya Mkali wat^hu hawaelewi tena maana ya maneno na nyimbo ziimbazo hivo hujiiimbiya bila kujuwa wapi hwimba nyimbo ipi. Kulingana na (Ali, 2014), aliyegawa awamu hizi za ŧerehe za arusi 'kimikŵaŵa', anaeleza kuwa kila mukŵaŵa (kisasi awamu kenye ŧerehe ya harusi) una nyimbo unazoanŵamana nawo. Ka mfano, wakaŵi banaharusi anapokuja kuŵowa mkono anakuja na wafuwasi wake huku inaimba nyimbo maarufu huku Mambasa:

Mamaye harusi nŵoo kaole

Kaole mgeni kangiya

Mgeni kongo

Hayayee kaole mgeni kangiya

Kinat'ari mamake harusi anaŵa akatizame mgeni (banaharusi) amefika na akaribiŧwe.

Wakaŵi banaharusi ameingiya nrani kufanya harusi hwimba nyimbo ya:

Leo ni leo ooo x2

Tuŵauwona mpambano

Kweli si urongo

Katika kumŧajiiŧa mari-mke wakaŵi wa kuhongera na kupata ŵaabu anaimbiwa:

Hongera mwanangu hongera,

Nami nihongere wee hongera

Mama uŵungu mama uŵungu

Nyamala mwanangu hoyee

Nyamala mwanangu tumbo la uŵere

laniuma mno we hoyee

laniuma mno we hoyee

Eee laniuma mno wee,

Nipani pole wenzangu

Oyee laniuma mno weee hoyee.

Imečukuliwa kuŵoka ka Ali (2014, uk. 185) na Matona (2020) lakini kuna mabaŵiliko haŵa ka Timammy (2002, uk. 233-4) kuwafiki alivonisahiŧa Nyanya Mkali wa Mambasa na sasa Ng'ombeni, Kale. Yaonekana ni ŵafuŵi za kimaŵamŧi hivo kuwa aina ya toleo lengine: kama wasemavo kila nyimbo ina nŵa sabaa.

Na wakaŵi wa mukŵaŵa wa harusi iŧajibu na kisarawaŵa kiŧakunjwa na kuweka kenye kisahani na kufuniika nyimbo nyengine inaimba:

Mamaye mume na mamaye mke

Nŵooni muwone kibereko

Krapf amikiita "ubeleko" kuwa ni zawaŵi apawayo mameharusi wakaŵi wa harusi.

Tumewona kuŵokana na mafafanuzi hayo kamba kila haŵuwa ina mayelekezo yake na huŧereheŧwa

ka nyimbo zake ili kutiya lad'a šuğuli lakini piya kusema kit^hu kuhusu šuğuli hiyo. Kanza kabisa ni kamba nyimbo zo^the za harusini uSwahilini hwimba ni wanawake watupu ingawa wapigaji ngoma, mara nyengine, ni wanaume. Pili, upigaji ngoma huwo na uwimbaji hufanywa, ima nyumbani ka maharusi wo^the wawili au kisiku hizi kenye kumbi zinazokubaliya wanawake watupu, kenye kawanda maalumu lililozunguŝwa bigili linaloziba wat^hu (haswa wanaume) wasipate kuwona nrani. Tatu, kuna muwala muhakamu wa mawasilio ya nyimbo kulingana na awamu ya šerehe. Kuokana na uwangalizi wetu, ni wazi kuwa "hongera", kisasa, limehifad'ika katika nyimbo inayohusiyana na kingiya nrani mume na kufanya harusika maana ya kumbikiri mari-mke. Mikaha yamfungiŝa kuwa mke lakini anabaki mari hadi siku na saa ya kubikiriwa.

Makala haya yanamsahiŝa Ali (2014) ka kuuweka wimbo wa "hongera mwanangu hongera" katika muktad'a wa *baada* ya harusika kujibu (uk. 65, 185, & 195). Yamkini Ali aliğafilishwa ni maana iliyoko had'irani kuwa "hongera" ni "kupongeza" nripo wimbo huu unaleta "baada ya" bibiharusi kubikiriwa na kupatikana salama, kuwa ni bikira (kur. 4 & 21). Katika mayelezo yake anayezeza kuwa ni, "[a] kumpongeza bibi harusika anapokutwa bikira siku ya harusika...[b] inamaanisha heshima ... anaipata mama mzazi. Kwa malezi bora.... (Ali, 2014, uk. 154). Tumesema Ali "alighafilishwa" lakini piya iaweza kusema alijikanganya ka kutumiya hongera ka maana mbili: a) ni tamko la "kupongeza" biharusi ka kupatikana bikira; na b) ni *kitenro* ka kingiya nrani banaharusi kufanya harusika. Mkanganyiko wa maana kamba hongera ni kitenro ka au ni wakati wa kumingiliya biharusi unapatikana anaposema "Yaani mwari amehongera" (katika mayelezo ya Picha 1 uk. 21); "[Sahani] hupitishwa mbele ya hadhira baada ya

bibi harusika kuhongera" (Maelezo ya Istilahi ya "Sahani ya somo" uk. 37); na "miktadha ni kama vile...kumchukua bibi harusika, kupokea masanduku ya bibi harusika, bibi harusika anapohongera na siku ya kupamba" (Upeo na Mipaka, uk. 33). Ka maoni yetu, kenye wimbo huwo wa "hongera mwanangu" kumetumika maneno yanayolekeza katika msongonyeko wa mambo magumu yampatayo mari wakati wa tenro hilo la kukutana kimili na "manamume" mara ya kanza. Wimbo huwo una maneno kama: hongera, manangu, nami nihongere, utungu/ucungu, nyamala/nyamaa, tumbo la udere/ugere/ukere, laniuma mno. Mišoni mama anasema "nipani pole". Maneno hayo yo^the yanajenga ile taswira na mand'ari ya maumivu yaliyomo katika kubikiriwa. Mana au mari anaambiwa na mamaye avumiliye kama yeye (mama) anahisi anavoumiya manawe ka sababu tumbo la udere/undere/ukere (la kukereketi/kukera) lamuuma sana mama. Nriposana mišoni ma wimbo anaomba apawe p^hole. Hivo basi, Ali anawafikiyana na maana yetu kamba hongera ni kile kitenro ka ngono siku ya kufanya harusika tukitiliya maanani ufafanuzi wake wa istilahi na mayelezo ya pičani.

Kama tulivotanguliya keleza awali kuwa "hongera" lina maana ya "kumpa mt^hu p^hole" kuokana na maafa yanayompata na tukawona namna mari managenzi wa mambo haya anavohisi siku ya manzo katika mambo haya, basi yawafiki zaidi kuwa "hongera" ni tamko, ima kihisiŝi ka "p^hole" au ni kile kitenro ka kufanya harusika ambačo ni kigumu na mari aomba asubiri kačo. Mbona mama hakuliliya kupawa "pongezi" ka sababu manawe amepatikana bikira? Učanganuzi kauli wa wimbo wenyewe ka kuratibiŝa uwiyo na ufungamaniŝo wa maneno utatupa ufunuwo na uwafiki wa maana yetu ya hongera kuliko itumikavo kamusini leo. Wimbo unaimba hivi:

Wimbo asiliya

Hongera mwanangu hongera
Nami nihongere wee hongera

Wimbo bađali

pongezi mwanangu pongezi
nami nipongeze pongezi

p^hole mwanangu p^hole
nami nipowe p^hole

Ķa kubađiliša neno hongera katika kifungu ĉa manzo na kuweka p^hole au pongezi katika mišororo ya vifungu va baadaye tuřaona kiyuĉanganuzi kauli ni kauli zipi ambazo zitazališa unġuliko la mama kusema /mama uchungu mama uchungu/ na mišoni kuwomba apawe pole. Ni wazi neno lenye kuwafiki katika mjarabu huwo ni p^hole au vumiliya kama tulivofafanuwa sisi na wala si pongezi kama imaanišavo kileo. Yowe la kuřangiliya la pongezi! halizališi kauli ya „nipani pole“ kama ilivodonrolewa kenye wimbo huwo awali huko nyuma.

Aid’an, řangu manzo tumesema kuwa “hongera” katika maanđiko ya kale lilikuwa kitenzi au kihisiši lakini sasa nriyo limebađilika na kuwa nomino, ĉa mfano katika *KKK*. Ikizingatiwa donroo la SAM “šerehe ya arusi kujibu, bi arusi anapohongera” tunafahamu kuwa “šerehe ya arusi kujibu” ni “kufanya tenro la nrowa” na kamba kiřazi ĉa pili “bi arusi anapohongera” ni ufafanuzi wa kiřazi kiliĉotanguliya ĉa hiyo arusi kafanyika nini nako ni kumbikiri mari-mke sawiya na ilivofafanuliwa katika *KKK* kuhusu “harusi kujibu”, na sisi, “kufanya harusi”. Seuze Profesa Sengo alipokataza, ĉa kukemeya, lisitumike neno hilo ĉa maana ya “pongezi”. Ķa mintarafu ya mafafanuzi yetu yawezekana hongera lilikuwa awali ni kuřowa p^hole lakini ĉa waSwahili liliĉukuwa maana mpya na finyu yenye maana ya kufanya ngono ĉa kuwa neno lenyewe limehifad’ika katika wimbo unawoimba mahususi wakaři wa kingiya nrani banaharusi.

Hongera kwenye mukřad’a wa kifasihi

Kuzungumza ĉa mafumbo au ĉa siřiyara ni katika ubingwa wa watumiyaji wa luřa yoyoř^he ulimenguni. Na katika mambo yanayohusiyana na maneno miko ya řaraja ya juu (ĉa mfano, ngono huku uSwahilini) basi hařa řasfiřa zake bađo huwa za kimafumbo. Ķa mfano msemu “mřaimbo kubomowa nyumba” ĉa maana ya “mb8o” au tenro la ngono (Charles & Ochieng, 2023). Itařaka umahiri wa kiyasi fulani wa luřa kujuwa maana ya maneno au nyimbo zinazoimba wakaři wa řerehe au kenye matambiko ya kijamii.

Šerehe ya aina yoyoř^he ina zamu maalumu ya kufanyika. Hivi nrivo donroo la SAM lilivosawiri řerehe ya harusi huko Motoni [uSwahilini] na kamba huwa na manzo na mišo. Pili, řerehe ya harusi ya kiSwahili huřangiliwa zaiři ni wanawake kuliko wanaume. Tatu, kila jambo hufanywa na wanawake hawa pekeyawo pekeyawo, kama ĉa siri, ikawa wanaume hawakurubii mahali walipo wawo. Si bina basi mambo hayo ni ya kunga (siri) na waenreřaji wake Tanzania wakaita makungwi— waliyofanywa kuwa wasiri (Strobel, 1979, uk. 11) na wat^hu-wazima yaani mařangazi na manyanya nriyo wahusika wakuu. Katika mkusanyiko huu kuna luřa ya aina pekee ambayo haitumiki nje ya boma hilo la harusi. Luřa hii huwa ina mařuši nrani yake yenye keleza mambo mengine ĉa mafumbo magumu kufahamika “řakřari aja tiya kidonra řawa” na mengine ĉa mafumbo mepesi kujulikana “banaharusi ařaka kiřabu aĉore” wakaři yuwaja kuřowa mkono au kumĉukuwa mkewe (Ali, 2014, uk.183). Au, kaweza kutukanwa waziwazi, ĉa mfano, nyimbo za “baburau ana marere”, “sijauwona mpilipili”, “mnazi wapanra wat^hu wawili”, “simba yoyoyo simba nakula nyama”, au “kila siku kiĉoĉoroni leo kitanrani” (kuřoka maanđiko ya nyanjani). Kulingana na Strobel (1979) makungwi hufiřa maana za nyimbo “nzit^ho” ĉa sababu kila kungwi ana hakimiliki juu ya řaaluma yake hivo hawapi yoř^he wařakawo. Kulingana na Krapf ukurasa 261 makungwi hufiřa maana za nyimbo hizo ili kuwafanya wari wawe wajinga milele wamtegemee kungwi řaima.

Tukitizama mand’ari mazima ya řerehe ya nrowa tuřaona kuna iřara na alama zinazotumika na zenye kusitiri maana ila mtizamaji awe na umakinifu wa kuřikaniša moja na jengine apate kufungukiwa ni maana bařini. Banaharusi nriye anayepawa uzit^ho katika řerehe ĉa sababu mume nriye aowaye—mke huwolewa— ĉembeleĉo Nyanya Mkali, hawaowani uSwahilini. Mbali ya ĉeo piya anapawa na mamlaka juu ya mke na nyumba. Mume anaařiriwa ĉa mti (mtenre, mnazi), simba; na mke anapawa iřara ya njiwa, koo, nyumba. Zoř^he hizo ni kumfanya mume awe had’i ya juu na mke mrororo řena nyoořu ĉini. Kuna

alama za ɗaktari, siɗano na jipu, kiɗabu na kalamu, mti, mɕi na kinu, (ma)ɕakaɕa (majani makavu) na mpilipili na mauwa yake, na mkiya. Fasiri za nrani ziɗakambiya iɕara na alama hizi zikiɗajwa katika mand'ari na mahali hapa harusini basi zinawakiliɕwa sehemu nyeti za maharusi.

Tukirejeleya ploti ya mume kingiya nrani tuɗawona kila haɗuwa ina tenro lake ɗogo linaloandamana na nyimbo maalumu za bibiharusi akiɕapawa mkono, akiɕakula kombe la banaharusi, akiɕatiwa ɕooni kwogeshwa, inapoɗaka kufanywa harusini, akiɕaɕikishwa nyumba, na furaha yake kupata bikira. Wimbo wa “hongera manangu”, tuliyonukuu awali, hwimba wakati mahususi nawo ni wakati wa kufanya harusini. Iɕara zinazotumika ni za: maumivu (ka woɗe mari-mke na mamama zake), tumbo kuuma tena lauma sana, na mkerekeɗo huwo unawoɗokana na kusagika maɕango. Maumivu haya yanaweza kuɗokana na mɕeɕeto unawomingiya mari-mke ka sababu ya mara ya kanza kufanya tenro lile. Na ka mama, inaweza kuwa ni umiɗo wa manawe anasikiya uɕungu lakini piya yaweza kuwa ana wasiwasi manawe aɗapatikana bikira? Tukumbuke wanawokuja kumuuliza binti kama “yuko sawa” ni ŕangazile mume na mɗu-mzima wake haɗa mama hajuwi manawe alivo. Fauka ya hayo, sehemu iloɗeuliwa ya kuuma si kiɕwa – ka maumivu ya kisaikolojiya – bali ni tumbo sehemu ya ɕini katika mili wa binadamu penye mfuko wa uzazi. Hakukuɗajwa maumivu katika ŕerehe nzima ila katika ploti hii ya kingiya nrani ka sababu yanawoɗokana na kule kubikiri mari iliyo na uɕungu mkali kama ilivoelezwa na Ferguson (2019). Yamkini, katika kumfunuliya mari wawo maumivu haya ni katika kumŕajiiɕa (Timammy, 2002, uk.110 hongera ka maana ya “shime” aliiɗafsiri *succeed*) kuwa ni ya kuvumiliwa ka sababu ni tenro la mara moja na, wawo na yeye biharusi, waɗapona.

Toni ya nyimbo zenyewe ni zenye midunro na menro wa harakaharaka. Mfano ni huwo wimbo tulonukuu ya “leo ni leo” inad'ihirika kimba ka sauti yenye kuweka hekaheka za vita au ngondo/konro kuɗokeya. Ukija ka wimbo wa “hongera manangu” huwanza ka mdunro wa

kimasikiɗiko ka kutumiwa hongera (p'ole), tumbo kuuma, uɕungu anawousikiya mama, na miŕowe linapomziɗi unguhilo hilo mama anaomba afarijiwe. Baada ya beti hizi kiɕa hwanza toni ya juu ya kumuwasa mke kuhusu unyumba na nyumba yake ka umuhimu wake. Hufikiya kilele ɕa juu ɕenye sauti kali ya kuŕangiliya mti kukatika ka! au nyumba kubomoka ka! (Matona, 2020; Timammy, 2002, uk.245) ka sababu “kazi” imekiɕa au yamalizwa huko nrani.

Kuɗokana na mayelezo haya ni wazi kuwa mfanyiko mzima wa harusini umejaa ŕamraŕamra lakini piya una mafumbo mengi ya “kukosa aɗabu”. Kulingana na Nyanya Mkali anafahamiɕa kamba uɕafu huu ni wa hapo harusini tu, ka wanawake tu, tena uwani. Labda mand'ari yenyewe yametengeza mahali pa kuzungumziwa ngono tu kwani nriyo mwisho wa ŕerehe mume anapomɕukuwa mkewe; baada ya hapo kila mmoja hufululiza kake. Ikiɕa harusini aɗabu huruɗi na kila mmoja huɕunga heɕima ya menzake. Nyanya Mkali aliniyeleza kamba hapendeleyi wafanyayo “makungwi” ka kuɗaja mambo ya siri “maɕafu” ka uwazi mbele ya had'ira (kenye id'aa za televisheni na rediyoni) isokuwa harusini. Yeye binafsi anapopiga goma la harusini (babake alikuwa, na yeye ni sogora wa wanawake) humambiya mnyakaji video afanye uhariri ka maneno maɕafu aɗakayoyawo wakati huwo.

Bakhtin (1986) anasema kuwa maana ya neno haibakii hiyo hiyo hubaɗilika kila siku kila wakati kuɗokana na mivutano ya nrani ka nrani kuɗokana na kubaɗilika ka mazingira ya matumiyaji na nrivo ilivo haɗa katika mabaɗiliko ya kisemantiki katika mpito wa wakati. Mayelezo ya aina hii yaɗawafiki katika maneno ya kawaida, ka mfano neno “ŕabiki” miyaka ya t'amanini katika matumiyaji mapana lilimaaniɕa *substitute* (kama kenye kanranra) na leo ni mfuwasi wa uraibu wowoɗe hususani burudanini. Ama kenye maneno yahifad'io uɗamaduni wa jamii, na hapa ni SA, itakuwaje yawe miko ya daraja ya juu ka waSwahili halafu maana ya makamusini kileo iwe ni taɗauti kabisa waɕa kuwa ni miko? Pili, masiyala ya kuvunja had'i na heɕima ka msimu maalumu yanapatikana katika ŕerehe ya

kimaharajani Ulaya, ka hivo, ni ule umaharajani nriyo unawohalališa “ucafufu”. Lakini maneno “macafufu” yatumiwayo kenye maharajani yana niya ya unenibezo ka kukejeli miyunro iliyoweka ni watawala katika jamii. Sasa tukičukuliya hivi kamba ni unenibezo, wanawoambiwa “hongera!” wakati wa kupongezwa ka kazi nzuri waloifanya wako tayari kukubali kuwa wanabezwa? Haiyumkiniki. Itoše basi, kuwa mwahali mutatu: kwenye masimulizi rasmi, kitamaduni, na kikawaiša neno “hongera” haliwafiki kutumiwa ka maana ya “pongezi” ka sababu linanasibišwa na ungonochoro uSwahilini, wekahazina wa kiSwahili.

HITIMIŠO

Imekuwa azma ya makala haya kuřowa mafafanuzi mačače kuhusu neno “hongera” katika matumiyaji yake kisiku hizi. Data yetu tuliikusanya kuřoka ka makamusi ya kiSwahili yenye řika kiuwaminifu wake. Makamusi ya Krapf, Sacleux, Madan, TUKI na KKK yalirejelewa. Piya tulirejelewa wasailiwa wenye umri zaidi ya miyaka 70 tuliyowahi, ka muřa mčače na upeyo mfupi tuliyokuwa nawo, kuwahoji na wawo kutufahamiša kitu katika maana mbalimbali za neno hili.

Uřafiti wetu umegunruwa kuwa neno hili usuli wake ni la mkopo kuřoka luřa umbule kiSwahili: kiNyamwezi kupitiya dadake kiMrima. Haswa lilikuwa na maana ya “phole” apawayo mtu ka kařirika na maafa. Walakini, yamkini wakati fulani lilipoingiya uSwahilini lilimaaniša aina ya řerehe katika mfanyiko mzima wa upařaji řohara wavulana kama alivoeleza Krapf. Kuřokana na maandiko ya wataalamu wengine kama SAM tumepata kuřuwa hongera piya ni aina ya řerehe ya harusi ya kiSwahili lakini yenye kuhusiyana na ngono. Mayelezo haya piya yamekaririwa ni mtu-mzima Nyanya Mkali menye ujuzi wa kuwaleya na kuwakuza mabanaři kuhusu unyumba na mambo ya majumbani. Yamkini lilipoingiya kiSwahilini lilipawa maana mpya řena ikafinywa na kubaki katika masiyala ya ngono řu. Nriposana kenye kidahizo tuličotaja profesa wa kiSwahili Sengo alikataza matumiyaji

ya “hongera” ka maana ya “kupongezwa”. Alhasili, nařariya tete yetu ya maana hupatikana ka kangaliya vigezo vingine kama: usuli, mapisi, uřamaduni, sařili, na niya zaidi ya maana ya kikamusi imeřubutiika; maana ya kikamusi katika mafafanuzi yetu imevunjwa na maana ya kitamaduni inayolifanya liwe neno miko. Hařimaye, lengo letu limetiřilika, kamba “hongera” kutumika ka “pongezi” ni kanika ungono hařarani. Kuřokana na mafafanuzi yetu kamba uřafiti ufanywe haři ka watumiyaji Asiliya wa luřa hii; je, iřilahi “msag8” kenye aina ya ploti tusemeje? Na je, hauřafika basi wakati wa Baraza la kiSwahili Kenya (BASWAKE) kuzawa na kusaidiya kuřekeleza hayo juu ya kamba ruřusa kuunruwa kake iřařolewa ni Serikali?

ŠUKURANI

Asařa kuu imenree Malimu Maryam Muhammad “Manaimamu Nyanya Mkali”, Mngu atuwekee, alikuwako Kisauni na sasa Ng’ombeni, Kale na woře walonisaidiya ka fikira kuweza keleza mačače kuhusu elimu. Mungu awajazi kheri. Majongo yoře yaliyomo humu ni yangu.

MAREJELEO

- Ali, A.H.T. (2014). *Taashira na utendaji katika nyimbo za harusi za Waswahili kisiwani Zanzibar*. Tasnifu ya Uzamifu (haiřachapishwa), Egerton University, Njoro.
- Bakhtin, M. M. (1981). *Dialogic imagination: Four essays*. M. Holquist (mh.), C. Emerson & M. Holquist (wařafisiri). University of Texas Press.
- Bakhtin, M. M. (1986). *Speech genres and other late essays*. C. Emerson & M. Holquist (wah.). Imetařisiriwa ni V.W. McGee. University of Texas Press.
- BAKITA. (2016). *Kamusi kuu ya Kiswahili*. Longhorn Publishers Limited.
- Charles, L & Ochieng, D. (2023). Mapping the distribution of euphemisms across taboo themes in Swahili. Katika *Journal of Languages, Linguistics and Literary Studies 3*

- (2), 62- 71. <https://doi.org/10.57040/jlls.v3i2.439>
- Ferguson, S. (Oktoba 25, 2019). Does it hurt when your hymen breaks. Imesomwa: <https://www.healthline.com/health/healthy-sex/does-it-hurt-when-your-hymen-breaks>
- Krapf, L. (1882). *A dictionary of Swahili language*. Trubner & Co.
- Madan, A.C. (1903). *Swahili - English Dictionary*. Clarendon Press.
- Matona, I. (2020, Agosti). Hongera mwanangu [video file]. Imetolewa: <https://youtu.be/DTt4LFxRs2Q?si=K2-Wzei3T-OfUQtU>
- Mbaabu, I. (1985). *Utamaduni wa Waswahili*. Kenya Publishing & Book Marketing Co. Ltd.
- Middleton, J. (1992). *The world of the Swahili: An African mercantile civilization*. Yale University Press.
- Mohamed, A.M. & Mohamed, S.A. (2002). *Kamusi ya visawe*. East African Educational Publishers.
- Mohamed, S.A. (2002). *Jicho la ndani*. Longhorn publishers Limited.
- Mohamed, S.A. (2015). *Mhanga nafsi yangu*. Longhorn publishers Limited. Sacleux, C. S. (1891/1939). *Dictionnaire Swahili - Francais*. Institut d' Ethnologie.
- Steere, E. (1919). *A handbook of the Swahili language as spoken at Zanzibar*. Society for Promoting Christian Knowledge.
- Strobel, M. (1979). *Muslim women in Mombasa 1890-1975*. Yale university Press.
- Taylor, W. E. (1891). *African aphorisms*. Society for Promoting Christian Knowledge.
- Timammy, R. (2002). *Mombasa Swahili women's wedding songs: A stylistic analysis*. Tasnifu ya PhD (Haijachapishwa), University of Nairobi, Nairobi.
- TUKI (2013). *Kamusi ya Kiswahili sanifu*. Oxford University Press.
- Walibora, K. (2016). *Nasikia sauti ya mama*. Longhorn publishers Limited.